

Βασίλης Καραποστόλης

ΤΟ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟ ΚΑΙ Ο «ΑΝΤΙ-ΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟΣ»

ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟ για τη σύγχρονη σκέψη; Το ερώτημα έχει φορτωθεί με όλα τα βάρη μιας ατέλειωτης, και συχνά άγονης, διαμάχης γύρω από πρωτοκαθεδρίες: υποκείμενα ή δομές, ψυχικό ή κοινωνικό, ύπαρξη ή Είμαι; Δεν θα προσπαθήσουμε βέβαια εδώ να απαντήσουμε. Θα αναρωτηθούμε όμως πάνω στο ζήτημα, γιατί για μας είναι υπαρκτό και μάλιστα με όρους που το θέτουν έξω από τις πιο πάνω διαζεύξεις. Την ευκαιρία τη δίνει ένα βιβλίο, το νέο βιβλίο του Γ. Βέλτσου, *Η μη-κοινωνιολογία — αναλυτική του μετα-μοντερνισμού*.

Κεντρική θέση στο έργο του Βέλτσου κατέχει η «αντι-ανθρωπιστική» αντίληψη. Όπως ο Foucault και όλοι οι υποστηρικτές του «τέλους του ανθρώπου» και του υποκειμένου, έτσι και ο Βέλτσος τονίζει την ανάγκη για μια αναθεώρηση της σκέψης πάνω στη γνώση και τον πολιτισμό προς μια κατεύθυνση πέραν της κλασσικής φιλοσοφικής ανθρωπολογίας. Ωστόσο, έπειτα από την εξαγγελία, οι προσπάθειες που την ακολουθούν είναι ελάχιστες. Σπάνια στα έργα της τάσης αυτής (συνδυασμός μεταστρουκτουραλισμού και μεταμοντερνισμού) θα βρούμε συγκεκριμένες απόπειρες να συλληφθεί εναλλακτικά η ανθρώπινη κατάσταση με βάση την κριτική σε άλλες απόψεις. Στην πράξη, ο φιλοσοφικός λόγος χωρίζεται από τον επιστημονικό. Το περίεργο δε είναι ότι οι εξαγ-

γελίες περιλαμβάνουν και μια φιλόδοξη ανασύσταση της επιστημολογίας των κοινωνικών επιστημών. Αυτό ζήτησε ο στρουκτουραλισμός δίχως να έχει προετοιμαστεί αρκετά από φιλοσοφική άποψη κι έφτασε στα αδιέξοδα των δομών χωρίς υποκείμενα. Αυτό προσπαθεί και πάλι η μεταστρουκτουραλιστική σκέψη, αυτή τη φορά αντλώντας πιο συστηματικά από το οπλοστάσιο του ντισεισμού. Το πρόβλημα όμως είναι εγγενές: αυτή η τάση δυσκολεύεται να συνδεθεί με τις κοινωνικές επιστήμες, γιατί την απaráγραπτη «ύλη» της, την ανθρώπινη κατάσταση, την έχει προγραμματικά, δηλαδή με μια προγραμματική φιλοσοφία, παραμερίσει. Διακηρύσσουν: «ο άνθρωπος πέθανε» κι εννοούν πως ο άνθρωπος του διαφωτισμού ή η έννοια του καθολικά ανθρώπινου, φθάρηκε οριστικά με τον κατακερματισμό του κόσμου. Αλλά πολεμώντας μια «ιδέα» βάζουν στη θέση της μιαν άλλη: την «ιδέα» του απόντος ανθρώπου. Κι αυτή η τελευταία είναι αδύνατο να ευνοήσει τη διερεύνηση. Τι —και για ποιους— να ερευνηθεί μέσα σε ένα κόσμο όταν λείπουν όχι ο 'Ανθρωπος, αλλά οι συγκεκριμένοι άνθρωποι που δρουν, μιλούν και αισθάνονται; Συναντώντας ανθρώπινα όντα ενδράσει, θεωρούν πως έχουν μπροστά τους αντικατοπτρισμούς μιας Απουσίας: είναι χεικελιανοί χωρίς σύστημα.

Το αποτέλεσμα είναι πως τους είναι δύσχο-

λο να πλησιάσουν αρκετά ένα φαινόμενο. Η εγγύτητα θεωρείται παγίδα, λες κι αν βρεθείς πολύ κοντά σε μια διαγωγή, σε μια έκφραση θα σε αιχμαλωτίσει και δεν θα μπορέσεις πια να τα δεις «απ' έξω». Η έλξη της εξήγησης παραμένει ισχυρή, όσο κι αν δεν ομολογείται. Διαλέγουν έτσι για μέσο πρόσβασης κάτι που προσβάλλεται λιγότερο από την εγγύτητα. Είναι τα *κείμενα*, αυτά στα οποία έχει εγγραφεί η ανθρώπινη δράση. Μπορούμε να ρωτήσουμε: γιατί θα πρέπει να δοθεί τόση έμφαση σε ό,τι έχει εγγραφεί, σε ό,τι έχει συγχροτηθεί σε γραπτό λόγο; Για να εξασφαλιστεί, θα απαντήσουν, η απόσταση, δηλαδή ένας ορισμένος βαθμός αντικειμενικότητας. Επομένως οι υποστηρικτές της κειμενολογίας ως μεθόδου-προτύπου, βρίσκονται σε δίλημμα: ή θα είναι αντικειμενικοί κειμενολόγοι, πράγμα που συνεπάγεται τις πειθαρχίες και τις νομιμοποιητικές και εξουσιαστικές, όπως τις θεωρούν, υποτροπές του κρίνουν, του επικυρώνουν και του διαφεύδουν, ή θα είναι υποκειμενικοί ερευνητές της κατανόησης πράγμα που συνεπάγεται κατ' αρχήν αποδοχή του άμεσα ανθρώπινου, δηλαδή της «παρουσίας», κι αυτό το καταδικάζουν. Το δίλημμα μένει άλυτο. Ούτε την πρώτη κατεύθυνση παίρνουν ούτε τη δεύτερη. Και μόνο όταν βρεθούν να δουλεύουν με εργαλεία που δεν τα δέχονται ουσιαστικά π.χ. με την ερμηνευτική του νόηματος — σε συνδυασμό βέβαια με τα εργαλεία των δομικών σχέσεων ή του «πλαισίου» — δίνουν αποτελέσματα με ενδιαφέρον.

Δεν είναι λοιπόν, παράξενο που από τις πιο ενδιαφέρουσες σελίδες του βιβλίου του Βέλτσου είναι αυτές όπου η κοινωνική ανάλυση απαλλάσσεται από τις αναστολές της. Αυτό είναι που εν συνεχεία την οδηγεί πέραν της κοινωνιολογίας. Εκεί όπου ασχέι τη φιλοσοφία και την επιστήμη, είτε πάνω σε ένα φαινόμενο κοινωνικό, είτε σε ένα απόσπασμα λογοτεχνικού κειμένου, εκεί είναι που μένει κάτι, σαν

ένα σημάδι τριβής της σκέψης με τα πράγματα. Τίθεται λοιπόν καταρχήν ζήτημα δοκιμασίας, ανεξάρτητα από τα αποτελέσματα. Η ερμηνεία π.χ. ενός ποιήματος, μπορεί να είναι περιορισμένη, να δείχνει πως το νόημα δεν ανήκει, σαν ένα κτήμα, στον ποιητή ή στον ερμηνευτή. Μερικοί το λένε αυτό αποτυχία προδικασμένη. Το νόημα, επιμένουν, ξεφεύγει από τους ανθρώπους και τα έργα τους. Ακόμη και αν το δεχτούμε αυτό, θα τους θυμίσουμε κάτι άλλο: πως υπάρχει και ένα νόημα της *απόπειρας*, πως οι ερμηνείες δεν είναι για να ευστοχούν, αλλά για να εμπλουτίζουν. Έτσι κι αλλιώς είναι το μόνο σχεδόν που μπορούμε να κάνουμε. Μάταιο δεν είναι να επιχειρούμε κάτι, είναι να περιστρεφόμαστε συνεχώς γύρω από το αν ο άνθρωπος πέθανε ή ζει, μέσα σε ένα κόσμο που έγινε βέβαια απάνθρωπος, αλλά για τους ανθρώπους, που εξακολουθούν να τον επωμίζονται.

Με δύο λόγια: το να αναγορεύονται το κείμενο και η γραφή σε κεντρικές εκφράσεις του πολιτισμού και σε κύρια επιστημολογικά όργανα, συνιστά πρώτον υπερβολή και δεύτερο υπεκφυγή. Υπερβολή, γιατί απωθούνται στο περιθώριο οι εκφάνσεις της ζωντανής δράσης, που συγκροτούν μια παράδοση και μια συνεχή πραγματικότητα. Ο Ricoeur που πρότεινε τη μεταφορά της έννοιας του κειμένου στο πεδίο της δράσης, είχε επίγνωση ότι παρακάμπτει μια σημαντική πλευρά της, και η φαινομενολογική του διορατικότητα είχε συμβάλει στο να μπορεί να το διαπιστώνει αυτό ως ακανθώδες πρόβλημα. Γι' αυτό άλλωστε την ανάλυσή του τη βασίζει πάνω στα *νόματα* μάλλον παρά στα *σημεία*, έτσι που το κείμενο να διεκδικεί πάλι: κάτι από τις γλωσσικές και μη πράξεις που το σφράγισαν. Ο Βέλτσος δεν φαίνεται να λαμβάνει αρκετά υπόψη του τους περιορισμούς αυτούς. Τον αποτρέπει το φάντασμα του στρουκτουραλισμού, οι συνεχιζόμενες αναφορές του στον Althusser. Δεν μπορούν όμως

όλα να ταιριάζουν μεταξύ τους.

Χρειάζεται κάποια στιγμή να λαμβάνονται αποφάσεις, και εδώ ερχόμαστε στην υπεκφυγή. Αν θα αντικρούσεις το συνολιστικό τρόπο θεώρησης της κοινωνίας, τον ιστορικισμό, και το λογοκεντρισμό, θα πρέπει να αντιτάξεις στη θέση τους μια αντίληψη που θα δείχνει έμπρακτα, πως είναι πιο διεισδυτική, ως προς την κατανόηση και εξήγηση των φαινομένων. Και αν είσαι αντι-θεωρησιαρχικός πρέπει να προχωρήσεις σε έμπρακτα διαβήματα: να περιγράψεις, να ερμηνεύσεις. Αν δεν το κάνεις, θα αναπαράγεις τη θεωρησιαρχία, θα μιλάς για «διαφορά» και τίποτα δεν θα φωτίζεται εκεί κάτω, όπου συγκρούονται τα πάθη και τα συμφέροντα, όπου ασκείται η εξουσία, όπου εκφέρονται όχι συμπαγείς λόγοι κειμένων, αλλά σπασμωδικές ομιλίες που δεν εγγράφονται πουθενά και που παρ' όλα αυτά, επιδρούν στο παρόν, αποτελώντας την «ψυχή» των ντοκουμέντων που θα γραφτούν και θα μελετηθούν αργότερα. Οι μετα-μοντέρνοι υπεκφεύγουν. Επικαλούμενοι την απειλή της φαλκιδεύσης της κριτικής από τον κατεστημένο λόγο ή από τις ορθολογιστικές αυταπάτες των νεο-διαφωτιστών, όπως ο Habermas, προτιμούν να μη διακινδυνεύουν τίποτα. Αποσύρονται, λοιπόν, στην ενδο-υποκειμενικότητά τους, εγκύπτουν στα κείμενα και υπερασπίζονται την ανάγνωση εν σιωπή ή το μονόλογο.

Αυτή τη στάση θα ήταν πιο αποδεκτή αν δήλωνε μόνο την επιφύλαξη απέναντι στα ιδεώδη της συναίνεσης, στην επικοινωνία των ορθολογικών και ελεύθερων συζητητών, με δυο λόγια στο συμμετοχικό οπτιμισμό. Δεν δηλώνει όμως μόνο αυτά. Θέλει να γίνει μια νέα θέση, αν όχι ένα νέο δόγμα οδηγώντας τις αντιθέσεις άτομο/κοινωνία και εαυτός/άλλοι στα άκρα. Κι εδώ γεννιέται το ερώτημα: γιατί θα πρέπει να είμαστε είτε απομονωμένοι είτε χαμένοι μέσα στο πλήθος; Απομόνωση και κοινωνικότητα είναι όροι που μπορεί να τους συλλάβει

σε καθαρή αντιπαράθεση η διάνοια, η ύπαρξη, όμως ποτέ. Η ύπαρξη, όχι η λογική, προβάλλει αντίσταση στην άποψη του Βέλτσου ότι η εννόηση με τον εαυτό «προϋποτίθεται της συνεννόησης με τον άλλο» (σ. 168), άποψη που συνεπάγεται αλληπάλληλους δυϊσμούς καρτεσιανού τύπου.

Το συμπέρασμα είναι ότι όλα αυτά αναχαίτίζουν τη διερεύνηση. Τι σημαίνει να αναλάβει κανείς έρευνα; Σημαίνει να δεχθεί πως οι αλήθειες στις οποίες θα φθάσει δεν θα είναι απόλυτες, ούτε όμως και απρόσιτες. Μια δόση σκεπτικισμού μέσα στο δογματισμό. Δεν πρόκειται ούτε για δογματισμό (είμαι βέβαιος ότι θα βρω την αλήθεια) ούτε για σκεπτικισμό (η αλήθεια είναι ανέφικτη). Κι αν θα πρέπει να μιλήσουμε για περιπέτειες της σκέψης — έννοια που γοητεύει συχνά με τον τρόπο ενός ταξιδιού που δεν θα γίνει ποτέ — θα πρέπει να προσέξουμε πως αυτή η στάση της έρευνας που μολονότι αμφιβάλλει προχωρά, είναι πιο κοντά στην περιπέτεια απ' ό,τι ο αγνωστικισμός που απολαμβάνει την άγνοιά του. Στο κάτω κάτω πιο γοητευτικό είναι να διακινδυνεύεις ερμηνείες (χωρίς πίστη για τη μια αλήθεια) παρά να επιβεβαιώνεσαι διαρκώς για το ασύλληπτο του νοήματος.

Στο τέλος, οι πιο πολλοί απ' αυτούς που μιλούν για το τέλος της φιλοσοφίας του υποκειμένου, δεν κάνουν άλλο από το να οικοδομούν μια σκεπτόμενη υπερυποκειμενικότητα. Είναι στοχαστές και συγγραφείς που η υποκειμενικότητά τους αρέσκεται στο να βρίζει τρόπους να μη δείχνει το πρόσωπό της. Αλλά αυτό οδηγεί με έναν τρόπο και πάλι στο Φιλόσοφο-Υποκείμενο που υπέρκειται του κόσμου και που το πρόσωπό του δεν μπορεί να ιδωθεί γιατί ανήκει σε μια σχέση υπεράνθρωπη, στο ίδιο το «Είναι». Η οντολογία αυτού του είδους τρομοκρατεί τη σκέψη, όπως παλιότερα η μεταφυσική την εμπειρία. Τυλάχιστον, οι άλλοι, οι υπέρμαχοι του ορθολο-

γισμού και του μοντερνισμού, εκτίθενται στα ραψίσματα μιας αντίθετης άποψης ή μιας δύστροπης πραγματικότητας. Ο Habermas π.χ. ζητά να καταστήσει *κοινωνικό* τον υποκειμενικό ορθολογισμό για να πάψει να υπάρχει υποκείμενο του ορθού λόγου. Η άποψή του έχει σημεία που δεν μπορούμε να τα δεχτούμε: οικοδομεί αφαιρέσεις εκεί που θα έπρεπε να είναι συγκεκριμένος, με δυο λόγια, υψώνει ξανά σε ένα απόλυτο, ουσιολογικό επίπεδο την έννοια της «κοινωνίας», όπου όλα θεωρείται πως παίζονται και όλα κρίνονται. Στο μεταξύ όμως είναι εκτεθειμένος σε έλεγχο. Με το να «αφηγείται» τη θεωρία του, την υποβάλλει στην κρίση μας «αντι-αφήγησης». Έτσι, δυνητικά, η θεωρία χάνει τον αυτοβεβαιωτικό χαρακτήρα της. Ενώ οι μετα-μοντέρνοι θέλουν να ξεφύγουν από κάθε έλεγχο, καλυμμένοι πίσω από τις ελευθερίες που προσφέρει η αισθητική. Ουσιαστικά, όμως, υποτάσσουν τις ελευθερίες αυτές σε έναν ανταγωνισμό: όπως οι πολιτικοί σύρουν τα πάντα στην πολιτική ή οι τεχνοκράτες στην τεχνική, έτσι κι αυτοί τείνουν να καταστήσουν την αισθητική μέτρο της γνώσης και της εμπειρίας. Και το χειρότερο: την άρνηση του δογματισμού να τη μετατρέψουν από πνευματική και ηθική στάση σε «στυλ» δυσπιστίας.

Έτσι η κριτική τους εναντίον της αποκλειστικότητας του επιστημονικού λόγου, του υπερβατικού ορθολογισμού και των προγραμμάτων χειραφέτησης, αποδυναμώνεται. Και οι δύο παρατάξεις τείνουν τελικά να οχυρωθούν πίσω από τα εμβλήματά τους. Έπειτα από όλα αυτά, γιατί θα πρέπει να διαλέξουμε ανάμεσα σε δύο θεωρησιαρχίες, τη μοντέρνα και τη μετα-μοντέρνα; Ο κόσμος είναι κατοικημένος από ανθρώπους, που είναι καιρός να τους δούμε όχι ως «υποκείμενα» ή «αντικείμενα» αλλά ως ζωντανές υπάρξεις μέσα στον κόσμο.

Το ζωντανό όμως το συγχέουν με το υπο-

κειμενικό και το υποκειμενικό το ταυτίζουν με το ψυχολογικό, που το θεωρούν γεμάτο παγίδες. Υποψία δικαιολογημένη σε ένα βαθμό: η εμπειρική ψυχολογία υποστασιοποίησε ένα ορισμένο εγώ με πρόσληψη, αντίληψη, μνήμη, φαντασία, συναισθήματα κ.λπ. Όλα αυτά ήταν ιδιότητές του, τις «είχε». Άποψη σαφώς περιοριστική: περιόριζε τον άνθρωπο σε κάποιες ψυχικές ιδιότητες και τον απέκοβε από τον κόσμο μέσα στον οποίο οι ιδιότητες αυτές γεννιούνται. Δικαιολογημένη λοιπόν η απόρριψη του ψυχολογικού εγώ. Από το σημείο αυτό όμως μέχρι να εξισωθεί το ψυχικό με το υποκειμενικό για να υποβιβαστούν και τα δύο, η απόσταση είναι μεγάλη. Τόσο μεγάλη που να γεννά τη σκέψη πως πρόκειται μάλλον για τη συγχάλυση μιας νωθρότητας, που αφορά την κατανόηση. Η κατανόηση είναι μια κοπιαστική υπόθεση. Απαιτεί πρώτα απ' όλα περιγραφή των όψεων και των κινήσεων αυτού που πρόκειται να κατανοηθεί. Όμως, παρόλο που συχνά σε κείμενα μεταστρουκτουραλιστών και μετα-μοντέρνων υποστηρίζεται η περιγραφή ως μέθοδος έναντι του συλλογισμού και του αποδεικτικού λόγου, σχεδόν ποτέ δεν θα συναντήσουμε μια περιγραφή πραγματοποιημένη. Δεν θα ζητούσαμε βέβαια μια επίπεδη άθροιση λεπτομερειών, ούτε κατ' ανάγκην μια φαινομενολογική ανάδειξη του ουσιώδους μέσα από τα φαινόμενα. Οπωσδήποτε όμως μια παρακολούθηση της δράσης, της ομιλίας, των αισθημάτων.

Δεν είναι δυνατό να αναφέρεται κανείς σε «μορφές ζωής» και να μην τις παρακολουθεί. Ο Βέλτσος διστάζει. Από φόβο μήπως πέσει στο τέλμα του υποκειμενισμού, εγκαταλείπει την εμπειρία της δι-υποκειμενικότητας. Καθώς μάλιστα θέλει να είναι πιο ανοικτός στο βιωμένο κόσμο, και στο ζήτημα αυτό απομακρύνεται σαφώς από τις θέσεις του άκαμπτου στρουκτουραλισμού, αυτό αποτελεί πραγματική τροχοπέδη. Γιατί για να υπερασπιστεί

ουσιαστικά την «τοπολογία», τη μερικότητα, την αισθητική, πρέπει όχι να προτείνει την περιγραφή αλλά να περιγράψει. Δεν το κάνει, και η γραφή του παραμένει θεωρησιαρχική.

Από την άλλη πλευρά όμως, η γραφή αυτή, με τους συνεχείς ερωτηματικούς της τύπους, και παρά τις καταχρήσεις τους, φανερώνει μια ανησυχία. Κάτι αντιδρά στο να ολοκληρωθεί ως συμπαγής λόγος. Μερικές από

τις ερωτήσεις αυτές αρχίζουν να στρέφονται και προς τα μέσα. Ο συγγραφέας ρωτά τον εαυτό του για το εγχείρημά του, για το πλαίσιο και τα όριά του. Εδώ, όντως, έχουμε μια αισθητική άποψη που πραγματώνεται. Το να αναρωτιέται ο συγγραφέας με αυτό τον τρόπο μπροστά στον αναγνώστη του είναι δείγμα καλού γούστου.